

ПАНЧИШИН Н.З.

(Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка)

ЛАТИНСЬКІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ

The present article deals with Latin nouns, which express the category of the temporal in Classic Latin. Their classification is given. The special features of the functions of the lexical group of the temporal nouns in the speech are examined.

Key words: *category of the temporal, temporal nouns, temporal relations, preposition and without preposition constructions.*

Категорія часу як поняття, що відображає глибоке світосприйняття людини, може відображатися в різних формах і різними засобами. Як зазначив М.Хайдеггер, труднощі сприйняття мови обумовлені тим, що у дослідженні завжди має місце спрямованість на якийсь один із моментів осмислення мови [Хайдеггер 2003]. Такі труднощі притаманні дослідженню такого багатогранного та різнопланового поняття, як категорія часу. Ось чому спроба охопити граматичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні засоби вираження значення часу, які у своїй сукупності становлять систему лігвістичного часу (темпоральності) є дуже ваговою у дослідженні функціонально-семантичного поля темпоральності у латинській мові.

Темпоральність на матеріалі сучасних мов досліджували М.М. Покровський, О.В. Бондарко, Ю.М. Караулов, А.П. Клименко, М.В. Всеволодова, В.В. Морковкін, О.В. Тарасова, К.С. Яковлева, І.В. Волянська, Л.В. Гарська, Н.Л. Жабицька, В.С. Брюс, Дж. Якобсон, Дж. Кліффорд. Роботи різняться обсягом – від аналізу окремої лексеми чи мінімальної лексичної парадигми до дослідження лексичної чи лексико-граматичної темпоральної системи в цілому.

Дослідження лексичних груп і підсистем лексики із спільною предметно-понятійною віднесеністю мають у мовознавстві давню традицію. Науковцями одержані численні докази системної організації таких груп як у плані змісту, так і в плані вираження. Принцип класифікації слів за тематичними ідеями довів свою плідність у теорії мовознавства, в лексикології, в практиці лексикографії, а також у методиці викладання рідної та іноземної мов.

Об'єктом дослідження стала лексична група латинських іменників, яка охоплює виключно часові значення.

Предметом даної статті є функціональні та комбінаторні властивості іменників на позначення часу. Аналіз парадигматичних особливостей лексичних одиниць, доповнений на рівні синтагматики, дає можливість встановити певні властивості мовних елементів по відношенню один до одного, виявити залежності між системою одиниць мови та їх функціонуванням у тексті.

Мета роботи полягає у класифікації іменників на позначення часу, встановленні особливостей їх функціонування у класичній латині (на матеріалі твору Цезаря).

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення низки конкретних **завдань**: 1) виявити місце досліджуваних лексем на позначення часу у функціонально – семантичному полі темпоральності; 2) згрупувати їх за тематичними групами; 3) встановити частоту й поширеність досліджуваних іменників у класичній латині; 4) проаналізувати функціонування досліджуваних іменників із

прикметниками, займенниками та прийменниками; 5) визначити набори моделей граматичної сполучуваності іменників, їх поширеність і частоту.

Описуючи іменні групи з часовим значенням, ми виходимо з того, що клас іменників – це семантично однорідна група слів всередині певної частини мови, яка бере участь у вираженні даної лексико-граматичної, синтаксичної категорії і характеризується здатністю вживатися або не вживатися в певних словоформах за певних умов, вступати або не вступати у сполучення з певними класами слів інших частин мови [Всеволодова 1975, с.27-34]. Клас слів, як правило, виділяється лише для певної синтаксичної категорії. Так досліджені іменні групи слів актуальні лише для вираження часових відношень.

На підставі детального аналізу твору, можна зробити висновок, що для Цезаря характерні такі лексичні групи іменників на позначення часу: 1) назви точних часових відрізків. Це назви часових одиниць та їх частин: *hora-година*(tribus horis-через три години); *mensis-місяць* (paucis mensibus ante-декілька місяців до того); *annus-рік* (proximo anno-наступного року) та назви певних відрізків часу: *biennium-дволіття*; *biduum-дводенний (проміжок)*: Hanc adfore biduo.(Caes.BG.5,27,8) – "Через два дні буде тут"; *triduum-триденний(проміжок)*(via tridui-триденний шлях); 2) назви неточних часових відрізків: *tempus-час,пора,строк,термін* (tempus anni-пора року; eo tempore-в цей час; ante tempus-до терміну), *spatium-проміжок часу, період, час, строк, термін*: ...bis accidit cotidie semper horarum duodenarum spatio...(Caes.BG.3,12,1) – "...щодня (приплив) відбувався двічі завжди у проміжку 12 годин..."; іменник *memoria-пам'ять* тут модифікується, набуваючи значення "час", "епоха", "пора": Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum...(Caes.BG.2,4,7) – "В наш час царем у них був Дівітіак"; 3) назви частин доби: *mane-ранок, dies-день*(eo die-цього дня), *vesper-вечір*(sub vesperum-під вечір), *nox-ніч*(in noctem-вночі). Слід зазначити, що слово *dies* також вживається в значенні "термін", "срок": Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt.(Caes.BG.2,5,2) – "Все це було виконано ними вчасно до назначеного терміну". Треба зауважити, що у Цезаря нерідко зустрічається поєднання двох іменників *dies* та *nox*, що вказує на вищу, ніж звично тривалість дії: ...repugnantes diem noctemque obsident.(Caes.BG.7,42,6) – "...так як вони чинили опір, то їх утримували в облозі день і ніч"; 4) назви частин дня: *meridies-полудень*(a meridie-від полудня), *oriens, ortus -схід (сонця)*(ante ortum solis-до сходу сонця), *occassus-захід*: Solis occasu suas copias Ariovistus in castra reduxit.(Caes.BG.1.50,3) – "На заході сонця Аріовіст завів своє військо до табору"; *lux-денне світло, день*(prima luce-на світанку); 5) назви пір року: *hiems-зима*(ante exactam hiemem-до закінчення зими), *ver-весна*: Concilio Galiae primo vere indicto...(Caes.BG.6,3,4) – "Назначивши галльське зібрання ранньою весною(на початку весни)"; *aestas-літо*(superiore aestate-минулого літа), *autumnus-осінь* (ante autumnum -до осені); 6) назви на позначення дат: *Idus-Иди, Kalendae-Календи* та *consul* (M.Messala, M.Pisone coss.(consulibus) - в рік консульства Марка Мессали та Марка Пізона(мається на увазі 61 р.до н.е.)): ...is dies erat a.d.V.Kal.Apr.L.Pisone et A.Gabinio Coss.(Caes.BG.1,6,4) – "Це був п'ятий день до квітневих Календ, в рік консульства Л.Пізона та А.Гібінія"; 7) назви процесів, дій, заходів: *labor-робота, consilium, conventus-збори, засідання*: Quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat.(Caes.BG.1,18,2) – "Почав розпитувати на одинці про те, що було сказано на зібранні"; 8) назви тривалих часових періодів щодо даного моменту: *futurum-майбутнє*: Qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur.(Caes.BG.1,20,4) – "В майбутньому в результаті чого мешканці всієї Галлії відвернуться від нього"; слово *praesentia-присутність* у Цезаря з прийменником *in*

набуває значення "в даний момент", "в цей час": Satis habebat in praesentia hostem garinis populationibusque prohibere. (Caes. BG. 1, 15, 4) – "В даний момент він вважав за достатнє стримувати ворога від грабунку та спустошення"; 9) назви осіб за віком: *parvulus* - дитя (ab *parvulis* - з дитинства), *puer* – хлопець (a *pueris* – з дитинства).

Вищезгадувані слова належать до одної парадигми, мають відповідну загальну властивість – описувати часові відношення, але відрізняються за якоюсь ознакою. Семантичне порівняння завжди має на увазі певну подібність, основу для порівняння. Чим більше основ для порівняння, тим легше робити саме порівняння. Таким чином, парадигма іменників часу – це група однорідних елементів, які не дуже відрізняються один від одного [Кронгауз 2001, с. 168-169].

Парадигматичними відношеннями пов'язані і семантично віддаленіші знаки, однак їх важче описати і вони менш важливі. Це такі слова, що не мають власне часового значення: *luna-місяць*: Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent. (Caes. BG. 1.50.5) – "Германці не переможуть, якщо дадуть бій до нового місяця"; *bruma-зимове сонцестояння*: Dies continuos XXX sub bruma esse noctem. (Caes. BG. 5, 13, 3-4) – "Під час зимового сонцестояння ніч триває 30 днів"; *initium-початок* (ante initio-до початку); *pars-частина*: Nullam partem noctis itinere intermisso. (Caes. BG. 1, 26, 5) – "Не припиняючи йти протягом всієї ночі"; *vigilia-варта*: Subito... tertia vigilia... ex oppido eruptionem fecerunt. (Caes. BG. 2, 33, 2) – "Вони раптово в третю охорону зробили вилазку із міста"; слова на позначення війн, битв: *bellum-війна*, *proelium*, *contentio* - битва, *concursum* - сутичка: Qua contentione Germani... paludem transissent... (Caes. BG. 8, 13, 2) – "Під час однієї битви германці перейшли болото..."; *agmen-похід*, *maris* (*pugna in agmine*-бій під час походу).

Семантика слова, його змістовий обсяг визначається можливостями лексеми поєднуватися з іншими словами, тобто його синтагматичними відношеннями.

Іменники названого класу слів вживаються як без означення, так із означенням. Аналіз узгоджених означень, що виступають при іменниках на позначення часових відношень, дає нам змогу виділити такі лексичні та лексико-граматичні класи слів із значеннями: 1) слова із вказівкою на цілковите охоплення дією часового відрізка: *totus, a, um-весь, цілий* (*tota nocte-всю ніч*); *omnis, e-весь, кожний*: ...omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent... (Caes. BG. 1, 43, 7) – "... едуї займали перше місце у всій Галлії у всі часи..."; 2) тривалості часового відрізка: *brevis, e -короткий, нетривалий, короткочасний*; *longus, a, um - довгий, тривалий, довгочасний*: De itinere ipsos brevi tempore iudicatos. (Caes. BG. 1, 40, 12) – "За короткий період часу вони матимуть свою думку щодо стану дороги"; 3) співвіднесеність з певними (точними) відрізками часу: *certus, a, um, exactus, a, um- певний, точний*; *incertus, a, um- невизначений*; *constitutus, a, um - встановлений, зазначений*; *maximus, a, um- найвищий*: Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere. (Caes. BG. 1, 30, 4) – "Просили, щоб він назначив зібрання представників зі всієї Галлії на певний день"; 3) послідовність часових відрізків з підкласами: а) прикметники із вказівкою на віднесеність до певного моменту у часі: *praeteritus, a, um- минулий*; *proximus, a, um- найближчий, останній, минулий*; *superior, ius- минулий, попередній*; *reliquus, a, um – майбутній, наступний, інший* (*in reliquum tempus-* на майбутнє): Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit. (Caes. BG. 3, 29, 1) – "Цезар наказав вирубувати ліси декілька днів поспіль"; *posterus, a, um- наступний* (*postero die - наступного дня*); *perendinus, a, um- післязавтрашній*: ...repentino die cum proximis hibernis coniuncti... (Caes. BG. 5, 30, 3) – "...післязавтра вони з'єднуються з найближчими зимовими таборами..."; б) порядкові числівники: *primus, a, um- перший*;

tertius, a, um-третій; septimus, a, um-сьомий і т.д. Слід зазначити, що прислівник *primus, a, um* вживається здебільшого у стійких словосполученнях: ...*prima nocte ex castris Helvetiorum egressi* (Caes. BG.1,27,4) – "... з настанням ночі залишили табір гельветів..."; в) з нечітко визначеною протяжністю: *complures, a-численні; multus, a, um-багато, численний; singulus, a, um-єдиний, кожний; paucus, a, um-незначний, декілька*: ...*cuius pater regnum in Saequanis multos annos obtinuerat*, (Caes. BG.1,3,4) – "...батько якого багато років був царем у секванців"; 4) співвіднесеність з порами року: *aestivus, a, um-літній* (*aestivum tempus*-літньої пори); 5) співвіднесеність з віком: *puerilis, e-дитячий* (*puerili aetate* - у дитячому віці); 6) розташування в часі: *multus, a, um-пізній, ранній; medius, a, um-середній*: *Multo denique die per exploratores Caesar cognovit...* (Caes. BG.1,22,4) – "Серед білого дня Цезар дізнався від розвідників"; *initus, a, um-той, що починається*: *Et inita aestate, in interiorem Galliam...*, *Q. Peditum legatum misit*. (Caes. BG.2,2,1) – "На початку літа відправляє легата Кв. Педія у дальню Галлію...".

Окрім розглянутих вище прикметників іменники з часовим значенням також вживаються із вказівними займенниками (*ipse, a, um-той самий; hic, haec, hoc-цей, ця, це; is, ea, id-цей, ця, це*) та займенниковими прикметниками (*alius, a, ud-інший, другий; alter, a, um-другий; unus, a, um-один, один і той же*), які не змінюють лексичного контексту слова, а лише уточнюють його: *Qui eo tempore principatum in civitate obtinebat*. (Caes. BG.1,3,5) – "Який в цей час займав у своїй громаді високу посаду"; *Eos omnes copias a se uno proelio fusas ac superatas esse* (Caes. BG.3-4) – "Всі їхні війська були ним розбиті та переможені під час одного бою".

Важливим аспектом дослідження функціонування іменників є сполучуваність останніх з прийменниками. Досліджувані іменники сполучаються із часовими прийменниками, що трансформувались із просторових. Як висловився В.В.Виноградов "часові значення суміщаються з просторовими і розвиваються на їх основі" [Виноградов 1972, с. 538]. До них належать такі прийменники як: *ad* а) *до(якого часу), біля, коло, близько, в, на під*; ...*dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit*. (Caes. BG.4,23,4-5) – "Поки решта кораблів підійшла сюди, він чекав на якорі до дев'ятої години"; *ante-neped, до*; *Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines egressum*. (Caes. BG.1,44,7) – "До цього часу римське військо ніколи не виходило за межі галльської провінції"; *intra-протягом, упродовж*: *Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus*. (Caes. BG.6,21,5) – "До 20-ти років, є найганебнішою річчю пізнати жінку"; *post-після, на*: *Post eius mortem nihilo minus Helvetii id quod constituerant facere conantur*. (Caes. BG.1,5,1) – "Після його смерті гельвети тим не менше намагаються виконувати те, що постановили"; *inter-під час, між, протягом, упродовж*: *Qui inter annos XIV tectum non subissent*. (Caes. BG.1,36,7) – "Які протягом чотирнадцяти років не були вдома"; *per-протягом, упродовж*: *Cicero per omnes superiores dies praeseptis Caesaris summa diligentia milites in castris continisset...* (Caes. BG.6,36,1) – "Ціцерон протягом усіх попередніх днів, старанно дотримуючись наказу Цезаря, тримав воїнів у таборі"; *a(ab)-від(чогось)*: *Nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit*. (Caes. BG.1,26,2-3) – "Бо протягом всього бою, хоч він йшов від сьомої години до вечора, ніхто не побачив спину ворога"; *de –в, під час, протягом*: *Eo de media nocte Caesar... Numidas et Cretas sagittarios ... subsidio oppidanis mittit*. (Caes. BG.2,7,1) – "В цей самий день близько опівночі Цезар відправляє на допомогу міським жителям нумідійських та критських лучників ..."; *ex(e)-з, із, після, усвід за*: *Diem ex die ducere*

Aedui.(Caes.BG.1,16,4) – "Едуї відтягували справу з дня на день"; *circiter* -біля, коло, близько: Ita dies circiter quindecim iter fecerunt. (Caes.BG.1,15,5) – "Так вони рухались близько 15 днів"; *in* - а) на (який час? як довго?), протягом(якого часу), за(скільки часу): Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. (Caes.BG.1,32-3) – "Для виконання цих завдань, вони вважали достатнім буде два роки, на третій рік вони затверджують виселення законом"; *sub-a*) під, біля, коло, зараз, негайно після(чого), при, на, під час : Sub occasumque solis sequi destiterunt ... (Caes.BG.2,11,6) – "І лиш перед заходом сонця вони припинили бій...".

Дослідження показало, що до найчастотніших іменників на позначення часу у Цезаря належать такі слова як: dies (33%), tempus (19%), nox (12%), annus (7%), що несуть максимальне навантаження та творять ядро у своєму класі. Інші ж часові іменники знаходяться на периферії вживання (за межею 3% кожен).

Частотність – важливий параметр розмежування функціонування характеристик слів, що належать до однієї лексико-семантичної групи. Частотність іменників на позначення часу залежить від семантичної структури останніх: чим ширша семантика лексичної одиниці, тим вища її частотність.

Іменники даного класу хоча і позначають час, однак у реченні вони функціонують лише у прийменникових та безприйменникових конструкціях, що є синтаксичними засобами відтворення часу.

Розглянувши сполучуваність даної групи слів, слід зазначити, що часові іменники у 75% проаналізованих прикладах сполучаються з прикметниками, порядковими числівниками та займенниками, утворюючи безприйменникові конструкції, і лише 25% прикладів – це прийменникові конструкції на позначення часу, хоча сполучуваність останніх з прийменниками є важливим аспектом дослідження функціонування іменників.

Грамматична сполучуваність у Цезаря представлена такими моделями: іменник; іменник+іменник; займенник+іменник; займенник+займенник+іменник; займенник+прикметник+іменник; прикметник+іменник; числівник+іменник; прикметник+іменник+іменник; прикметник+прикметник+іменник; займенник+іменник+іменник; прийменник+іменник; прийменник+прикметник+іменник; прийменник+займенник+іменник; прийменник+займенник+прикметник+іменник; прийменник+прикметник+іменник+іменник; прийменник+іменник+іменник; прийменник+числівник+іменник. Максимальне функціональне навантаження у мовленні автора несуть моделі: займенник+іменник; прикметник+іменник; прийменник+іменник; прийменник+прикметник+іменник.

У межах одного дослідження неможливо охопити все коло питань, пов'язаних з дослідженням функціонально-семантичного поля темпоральності. Перспективним вбачається розширення рамок дослідження за рахунок синтаксичних засобів вираження часу(складнопідрядних часових речень, незалежних зворотів), аналізу прислівників часу, що займають вагому нішу у темпоральній лексиці.

Література

Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М: Учпедгиз, 1972.– 614 с. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с. Длительность // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Отв. ред. А. В. Бондарко. – Л: Наука, 1987. – С. 98–124.

Іванченко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К : Вища школа, 1981.– 143 с. Кронгауз М.Л. Семантика: Учебник для вузов. – М : Рос.гос.гуманит.ун-т, 2001. – 399 с. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного. – К : Наукова думка, 1990. – 192 с. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка.//Морфология и синтаксис. – М : Изд-во литературы на иностранных языках, 1948. – 431 с. Скобликова Е.С. Согласование и управление в русском языке. – М , 1971. – 240 с. Хайдеггер М. Бытие и время. – М : Фолио, 2003. – 503 с.

ПОМІГУЄВА Л.П.

(Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я. Франка)

РЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ І МІЖГАЛУЗЕВА ПОЛІСЕМІЯ ТЕРМІНІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Scientific terminology occupies basic spheres and becomes active in vocabulary and word-formation trends. The author of the article analyses the research of word-formation terminology typical features in the epoch of scientific and technical progress, and also forecasts subsequent development of agricultural terminology and basic concepts of literary language.

Key words: *scientific terminology, agricultural and ground industries, wordformation, polysemy.*

За останні десятиліття різко зріс інтерес лінгвістів і фахівців різних галузей науки і техніки до проблем приватно-галузових терміносистем, що пояснюється зростаючим потоком наукової і технічної інформації, процесами інтеграції, посиленням процесів термінотворення. Останній чинник особливо важливий для правової термінології у зв'язку із створенням і прийняттям останнім часом великої кількості нових законів.

Часто обговорюються проблеми термінології і у зв'язку з наростаючою автоматизацією інформаційних процесів, вживанням електронно-обчислювальних машин для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників. Створення такого роду словників і банків даних неможливе без стандартизації і уніфікації термінологічної лексики, вивчення лінгвістичних проблем термінології, виявлення особливостей термінотворення в кожній конкретній області знання. Це обумовлює «необхідність поглибленого вивчення і подальшої розробки методологічних аспектів побудови термінології».

В даний час «вже не викликає сумніву, що для правильного, науково обґрунтованого вирішення термінологічних проблем необхідно вивчати термінологію, виходячи з визнання її природності і закономірності існування в системі загальнолітературної мови. В рамках вищезазначеного стилю дослідження питань термінології повинне проводитися як лінгвістами, так і термінологами – представниками відповідних галузей науки і техніки».

Враховуючи актуальність проблем термінології, сформулюємо мету пропонованого дослідження, як проаналізувати особливості (структурних, семантичних) термінів, виявити критерії домінантності і продуктивності при